

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ ЧРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТА НА ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ

Величка Николова¹
e-mail: vnikolova@unwe.bg

Резюме

Настоящото изследване се фокусира върху представянето и анализирането на конкурентните позиции, които притежава България в сферата на образованието, като за тази цел се използват данни за конкурентоспособността, изчислена съобразно методологията на Международния институт за развитие на мениджмънта. В сравнителен план, спрямо държавите от Европейския съюз, икономиката на България се отличава с нарастваща необходимост от подобряване на резултатите в класациите. Това се аргументира с открояването на основните слабости в провежданата образователна държавна политика чрез проследяване динамиката на някои ключови индикатори в тази сфера. Показателите имат пряко отношение към ранното детско развитие, училищното и висшето образование.

Ключови думи: образование, конкурентоспособност, България, Европейски съюз

JEL: H50, H52, I21, I25, I28

Увод

В настоящото изследване централно място заема образованието в ролята му на ключов фактор за повишаване на конкурентоспособността на икономиките. Инвестирането в придобиване на ключови знания и способности в най-ранна детска възраст и поетапното им надграждане и усъвършенстване по време на целия житейски път на човека са особено ценни, както за развитието на отделната личност, така и за просперитета на обществото като цяло. В този процес не следва да се омаловажава, както инициативността и приноса на икономическите субекти, а също така и възможностите, които предоставя държавата, под формата на структурирана и в достатъчна степен добре финансово обезпечена институционална среда. Фокусирането върху потенциалното развитие на човешкия капитал не само в краткосрочен, но в дългосрочен план е от съществено значение за стимулиране на икономиче-

¹ Главен асистент, доктор, катедра „Икономика“, Общикономически факултет, УНСС, ORCID: 0000-0002-2920-4061

ския растеж, повишаване на благосъстоянието и подобряване на конкурентните позиции на страните. В условията на непрекъснато технологично усъвършенстване Дулевски (2021) набляга именно върху ролята, значението и обществените ползи от повишаването на образователното равнище. В продължение на това, Ignatov (2023) подчертава приноса на дигитализацията в засилването на конкурентоспособността на икономиките и възможността за смекчаване на негативните последици от външни шокове. По този начин индиректно се придава важност на ефектите от инвестирането в придобиване и усъвършенстване на дигиталните компетентности. На фона на една съвременна реалност, изложена на постоянни трансформации, Alcidi & Nurski (2025) обръщат внимание не толкова на придобиването и усъвършенстването на знания, а по-скоро на възможността за умело предвиждане на бъдещите умения като предпоставка за подобряване на конкурентоспособността в контекста на динамичната глобална икономика.

Обект на изследването е конкурентоспособността в сферата на образованието, а **предметът** е насочен към анализиране на конкурентните позиции, които заема България, при отчитане на представянето на другите страни членки на Европейския съюз. **Основните задачи** включват: обосноваване ролята на образованието като фактор за конкурентоспособност през призмата на теоретико-емпирични концепции, проследяване на конкурентните позиции, които заема българската икономика в тази сфера и съпоставяне на представянето ѝ с избрани държави от Европейския съюз и Централна и Източна Европа и анализиране на някои ключови индикатори в сферата на образованието, имащи отношение към ранното детско развитие, училищното и висшето образование. На базата на това, настоящото изследване се съсредоточава върху използването на дескриптивен и сравнителен подход за оценка на образователни показатели.

Анализът се осъществява на базата на данни за конкурентоспособността, публикувани в ежегодните доклади на Международния институт за развитие на мениджмънта в допълнение с годишни доклади на Европейската комисия и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, посветени на обзора на образованието и обучението, а също така и статистически данни от базата на Евростат. Времевият период на изследването започва от 2019 г., като крайната година варира в зависимост от наличната статистическа информация за включените показатели.

Образованието като фактор за конкурентоспособност

Постигането на конкурентоспособност в сферата на образованието може да се разглежда в голяма степен като предопределено от стратегическата роля на държавата в тази област. Публичните институции се ангажират с

прилагането на адекватни политики, съобразени с текущото състояние на икономиката, ролята на технологичния прогрес и разбира се с актуалните възможности за финансиране на разнообразните дейности и проекти. Правителствените действия са от ключово значение за изграждането на рамката, в която възможности за изява имат всички участници в образователния процес, в т.ч. обучаеми и обучаващи се. Въпреки че, по своята същност, прецизната категоризация на образованието като вид благо го причислява в групата на тези от смесен тип, то си остава ключов национален приоритет, в чието развитие правителството има доминираща роля (Angelov, 2019a).

В изследователската практика до голяма степен фокус се поставя върху конкурентоспособността, отчитаща различни сегменти на образованието, в т.ч. степени на обучение, правителствени политики, представяне на отделните участници, осигуреност с ресурси, внедряване на съвременни технологии и др. В най-общ план, основната насоченост е към постигане на по-високо образователно равнище на населението, а това от своя страна е от първостепенно значение за повишаване на производителността на труда, усъвършенстване на технологиите, внедряване на иновативни решения, добра организация при кризисни ситуации и др.

В продължение на това, че по-високо образованата нация способства за развитие на конкурентна икономическа среда, в доминираща част от изследванията се поставя фокус върху висшето образование и последващите ефекти от него върху стопанската активност. Krstic et al. (2020), на базата на регресионен и корелационен анализ, аргументират значимостта на висшето образование като ключов фактор за конкурентоспособност и постигане на устойчиво развитие, като наблягат на значимостта на научните публикации с висока стойност, които представляват възможност за създаване на иновации и реструктуриране на икономиките. Тези констатации се разглеждат като особено приложими за икономики като Швейцария, Дания, Швеция, Нидерландия и Финландия. С цел повишаване на конкурентоспособността неизбежно се изисква и задълбочен поглед към начина, по който функционират образователните институции, в частност тяхната структура и способност за бързо адаптиране към променящата се технологична среда. Ето защо Ongoto Henry & Getembe (2025) извеждат на преден план именно важността висшите учебни заведения да са в непрекъсната готовност от интегриране на технологичния напредък. Като се следва това, се подчертават стратегическите предимства от внедряването на изкуствения интелект в посока на подобряване на начина, по който протича учебният процес, организацията на административния капацитет и провеждането на научни изследвания. Същевременно се набляга и на обстоятелството, че интегрирането на технологичните промени трябва да бъде съобразено със спазва-

нето на етични норми и закони. Поддържането на устойчив напредък чрез ефективното внедряване на изкуствения интелект в подкрепа на студенти, заема ключово място в изследване на Andonov (2024). Основната цел е да се постигне по-адаптивна образователна среда именно чрез подобряване на обучението посредством предоставяне на индивидуализирана и незабавна обратна връзка по поставени задания. В същото време, Kazakova (2025) като аргументира нарастващото значение на изкуствения интелект в сферата на образованието, набляга върху възможността съвременните технологии да се използват контролирано в подкрепа на обучението, но без да заместват ключовата роля на преподавателя.

Постигането на по-добри конкурентни позиции от страна на държавите е неразривно свързано и с възможностите за кариерно развитие на студентите. В допълнение към това, Angelov (2019b) обосновава необходимостта от изграждането и поддържането на непрекъснат диалог между обучаващите се и изискванията от страна на трудовия пазар, посредством ангажираността на съвременната държава в интегрирането на човешки и финансов ресурс за успешната реализация на проекти в сферата на висшето образование. Определяща в тази посока е ролята на технологиите и по-конкретно внедряването на адекватни дигитални решения в подкрепа на обучаващите се. Вследствие на това, Kirilov (2020) обосновава изграждането на модел за дигитализация на кариерното развитие, в който аргументира приноса на информационната система като определящ фактор, способстващ за автоматизирането на процесите.

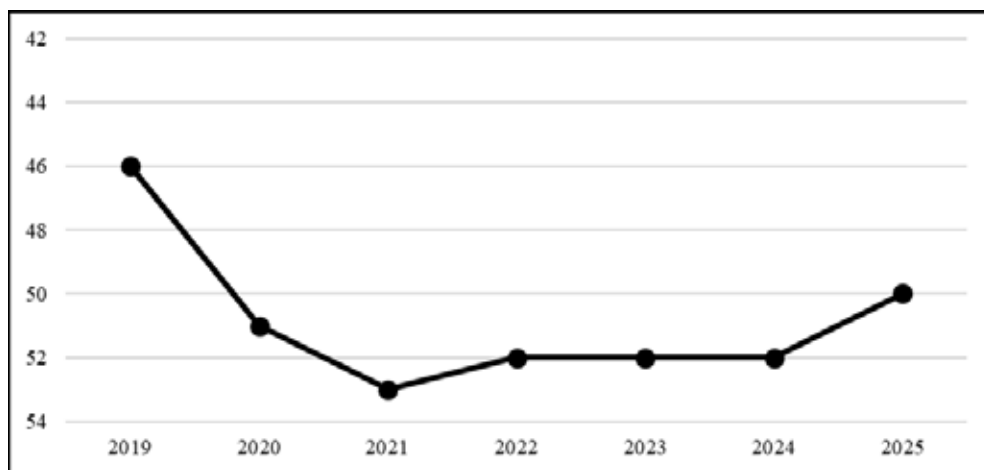
В научната литература място намират и изследвания, в които фокус се поставя върху конкретни фактори, допринасящи за повишаването на качеството на образование. В тази връзка Baltova & Vutsova (2024) акцентират по-скоро върху развитието на когнитивните умения на обучаващите, отколкото на количествени индикатори за постижения в сферата на образованието. С помощта на систематичен преглед на съвкупност от литературни източници Javornik & Mirazchiyski (2023) се опитват да достигнат до отговор на въпроса кои са по-конкретно факторите, благодарение на които училището може да се определи като ефективно. В тази връзка на преден план извеждат качеството на преподаване, изразяващо се в прецизно структурирани учебни програми и опитът и подготовката на учителите, а също така и усилия в посока на създаване на благоприятна училищна среда, в която всички обучаващите се да имат възможност да се изявят. Отдава се значение и на ролята на родителите и тяхната заинтересованост към начина, по който протича учебният процес на техните деца, което от своя страна спомага за постигането на по-добри постижения в училище.

Когато става въпрос за различия между отделните държави по отношение на генерираните резултати в сферата на образованието, Hanushek et al. (2018) аргументират като съществена детерминанта когнитивните умения на преподавателите. По-специално, успехът на обучаемите се разглежда като функция от компетенциите и знанията на учителите. Диференциацията между учениците във връзка с резултатите, които постигат в международните тестове за оценяване се обяснява именно с различията в уменията на обучаващите, а като показателен пример се посочва Финландия, в която преподавателите демонстрират най-висока компетентност, базираща се на постиженията на техните ученици. Ноque et al. (2023) стигат до сходни заключения, обобщавайки, че в страни като Финландия, Австралия и Канада високите постижения на учениците се съпътстват с висока степен на удовлетвореност на учителите от работата, която извършват.

Конкурентни позиции на българската икономика в сферата на образованието

Международният институт за развитие на мениджмънта ежегодно оценява конкурентоспособността на държави, като в по-детайлен план обект на внимание са четири съставни сфери, сред които икономическо представяне, инфраструктура, ефективност на правителството и ефективност на бизнеса. Всяка държава, която подлежи на анализ, получава както обща оценка за конкурентоспособността, а също така и оценки на базата на съставните сфери и включените в тях подсфери на дейност. Предвид това, образованието се позиционира в областта „инфраструктура“. С цел да се оцени конкурентоспособността в сферата на образованието под внимание се взема начинът, по който се представят държавите по отношение на индикатори, които са тясно свързани с различните образователни степени. Застъпена също така остава и ролята на държавата, посредством публичния ресурс, който заделя за финансиране на това направление.

В рамките на разглеждания период (2019 – 2025 г.) България отчита ясно изразена нестабилност в представянето си спрямо останалите страни, които участват в класирането. Конкурентните позиции рязко отслабват по време на кризата с COVID-19, за което свидетелства преместването от 46 до най-слабата за периода 53 позиция. Това е последвано от трайно задържане на 52 място за период от три години, а през последната 2025 г., за която са налични данни, се регистрира минимално подобрене (фигура 1).

Източник: Систематизирано от автора по данни от годишните доклади за оценяване на конкурентоспособността на Международния институт за развитие на мениджмънта.

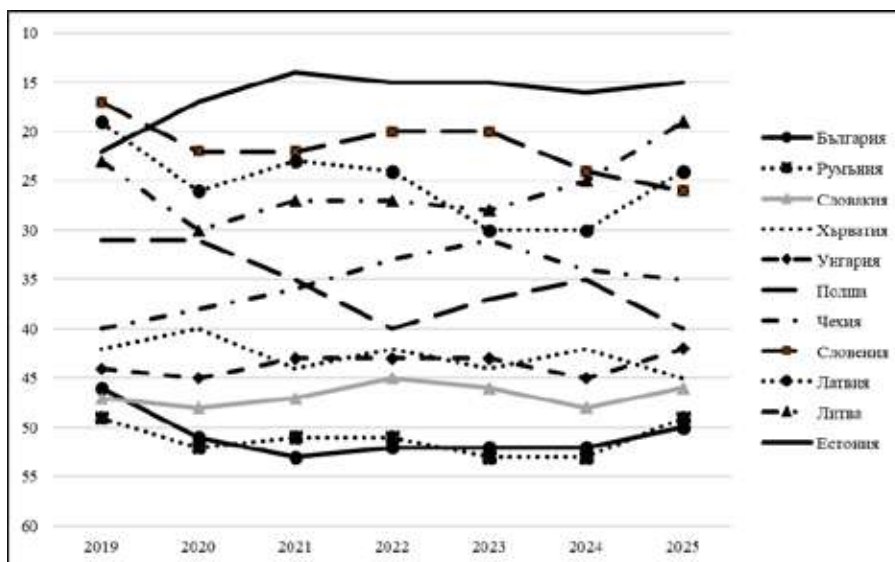
Фигура 1: Конкурентни позиции в сферата на образованието на България за периода 2019 – 2025 г.

Данните от ежегодните оценки показват, че българската образователна система не е достатъчно конкурентоспособна на фона на останалите страни. Следва да се отбележи, че за анализирания период броят на страните, за които се оценява конкурентоспособността варира от 63 до 69. В по-общ план, най-конкурентоспособни в сферата на образованието са Швейцария, която през последните пет години устойчиво притежава първото място и икономиките на Дания, Сингапур, Финландия, Исландия, Белгия, Люксембург и Хонгконг, които във времето са заемали някое от първите три места. В сравнителен план, спрямо страните от Европейския съюз, в три от годините, които попадат в обхвата на изследването (2021, 2022 и 2025 г.) България отбелязва най-слаби позиции. През 2020, 2023 и 2024 г. заема предпоследното място, като предхожда икономиката на Румъния и през 2019 г. отново е сред трите държави с най-ниски постижения.

Внимание заслужава да се обърне и на някои от стратегическите предимства, които притежават първенците по конкурентоспособност. Така например скандинавските страни поставят акцент върху обучението в ранна детска възраст, наблягане върху концепцията за учене през целия живот, поддържане на ниска степен на неравенства в образователната система, фокус върху индивидуалното развитие на всеки ученик и също така внедряване на иновативни педагогически подходи (Green, 2021; English et al., 2022). Съществено ключово преимущество на една от най-конкурентоспособните

образователни системи, а именно тази на Швейцария, представлява развитието на дуалната форма на обучение. Благодарение на нея учениците затвърждават своите познания като ги прилагат в реална практическа работна среда. Всичко това им позволява да развият както екипни, така и социални умения, съществено необходими за организациите в публичния и частния сектор (OECD, 2025a). В този процес Zhou & Zhang (2025) подчертават ключовата роля на преподавателите, които окачествяват като „агенти на промяната“, свързващи теоретичните познания с практиката в условията на една нова и непрекъснато променяща се технологична среда.

На следващ етап, с цел прецизиране на сравнителния анализ, на фигура 2 е открито положението, което заема България по отношение на страните от Централна и Източна Европа.

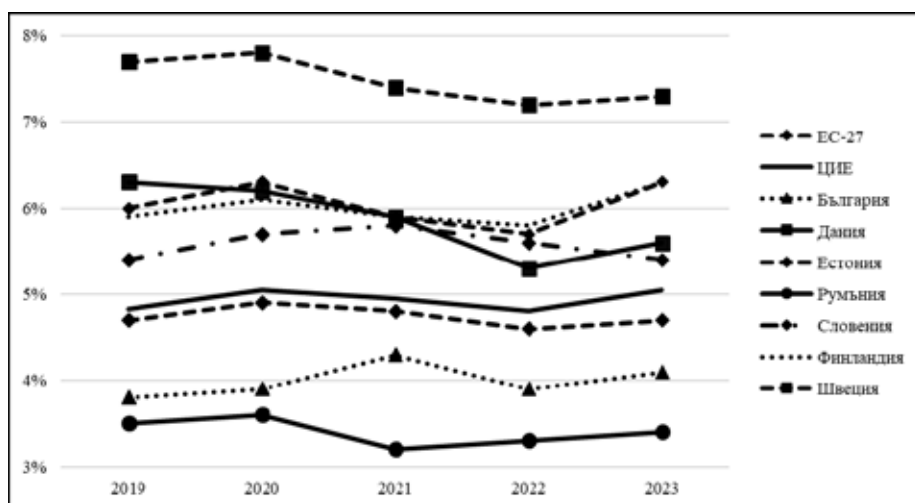
Източник: Систематизирано от автора по данни от годишните доклади за оценяване на конкурентоспособността на Международния институт за развитие на мениджмънта.

Фигура 2: Конкурентни позиции в сферата на образованието на страните от Централна и Източна Европа за периода 2019 – 2025 г.

На фигура 2 ясно се обособява най-конкурентоспособната икономика в лицето на Естония, която устойчиво доминира пред останалите в региона. Сравнително по-непостоянно във времето, макар и същевременно силно на фона на останалите, представяне показват следващите по конкурентоспособност, а именно Словения, Латвия и Литва. Сред икономиките, които в зна-

чителна степен се нуждаят от подобряване на своите резултати устойчиво се установяват България и Румъния.

В продължение на представените конкурентни позиции в сферата на образованието, следва да се обърне внимание на разходите, които държавите отделят за тази сфера на дейност (фигура 3). Съществен извод, до който може да се достигне е, че конкурентоспособните държави се характеризират с висока степен на намеса на държавата в сферата на образованието, изразена като процент от БВП. Към тях се причисляват Дания, Швеция и Финландия, чиито публични разходи за образование надхвърлят средните стойности за страните от ЕС, като тази разлика е най-голяма при Швеция (приблизително 3 п.п.). България изостава, както от средната стойност за ЕС-27, а също така и спрямо приоритизирането на образованието в държавите от Централна и Източна Европа. Аналогично на резултатите на ниво ЕС, в страните от Централна и Източна Европа образованието е приоритет там, където се наблюдава най-високо равнище на конкурентоспособност (Естония, Словения, Литва и Латвия).

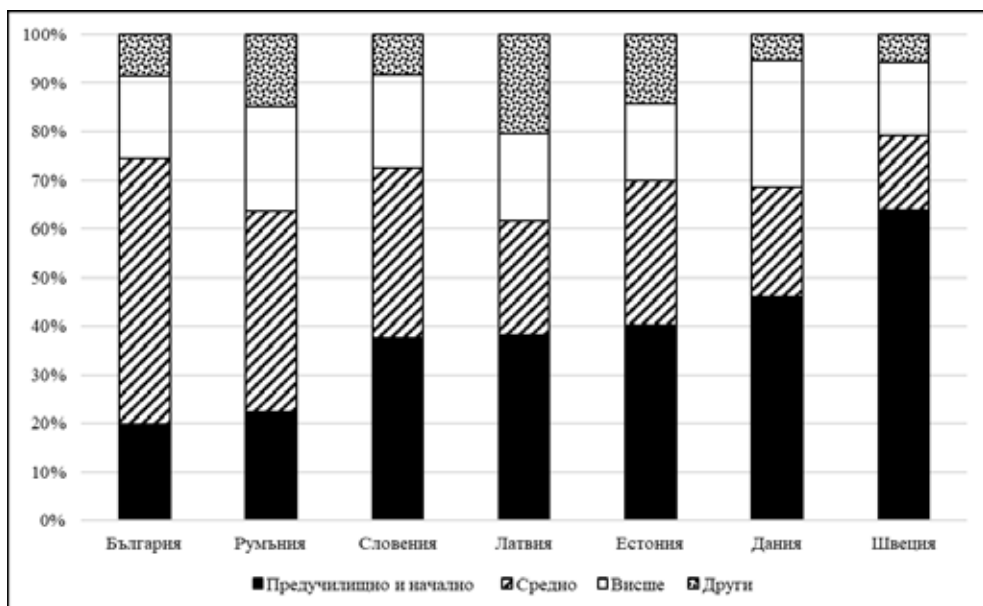

Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

Фигура 3: Публични разходи за образование (в % от БВП) за България и избрани страни за периода 2019 – 2023 г.

При разглеждането на публичните разходи за образование, съществен аспект е да се проследи техният структурен разрез (фигура 4). Докато в страните, които се позиционират по-напред в класацията за образователна конкурентоспособност (Естония, Словения и Латвия), делът на разходите за предучилищно и начално училищно образование е в диапазона меж-

ду 37,5% и 40,1%, то в Дания и Швеция този дял достига почти две трети (64%). В сравнителен план спрямо тях България отделя най-малък като размер ресурс за финансиране на тази образователна степен. Делът на тези разходи в общата структура на публичните разходи за образование за 2023 г. е по-нисък с 20,2 п.п. спрямо Естония, с 26,2 п.п. спрямо Дания и с 44 п.п. спрямо Швеция. При сравнение с Румъния се установява, че тя придава по-голяма тежест на разглежданата категория разходи в сравнение с България (налице е разлика с около 2,5 п.п.).

Бележка: Наименованията на образователните степени в структурата на разходите са съобразени с класификацията на Евростат, ISCED 2011.

Източник: Изчисления на автора по данни от Евростат.

Фигура 4: Структура на публичните разходи за образование по образователни степени за избрани страни за 2023 г.

Вследствие на гореизложеното може да се достигне до заключението, че по-конкурентоспособните икономики акцентират върху финансирането на публичните разходи за образование именно в ранна детска възраст, като фокусът върху тази категория разходи е предпоставка за успешно представяне в по-нататъшното развитие на личността (Николова, 2024). В България малко над 50% от разходите за образование се насочват към средното образование, обхващащо равнища ISCED 2 и ISCED 3 на Международната стандартна класификация на образованието 2011, което е с близо над 20 п.п. над

стойностите в най-конкурентоспособната икономика. В структурен план, от избраните на фигура 4 икономики, разходите за висше образование заемат най-висок дял в Дания и най-нисък в Швеция. Предвид останалите държави, в Латвия се наблюдава, че значима част от разходите за образование попадат в категорията „други“. Там се насочват разходи, които не намират отражение в останалите области, като например разходи за реализиране на специализирани програми, проекти, научноизследователска дейност, поддръжка на образователната инфраструктура и др.

Анализ на ключови индикатори в сферата на образованието – тенденции и предизвикателства пред икономиката на България

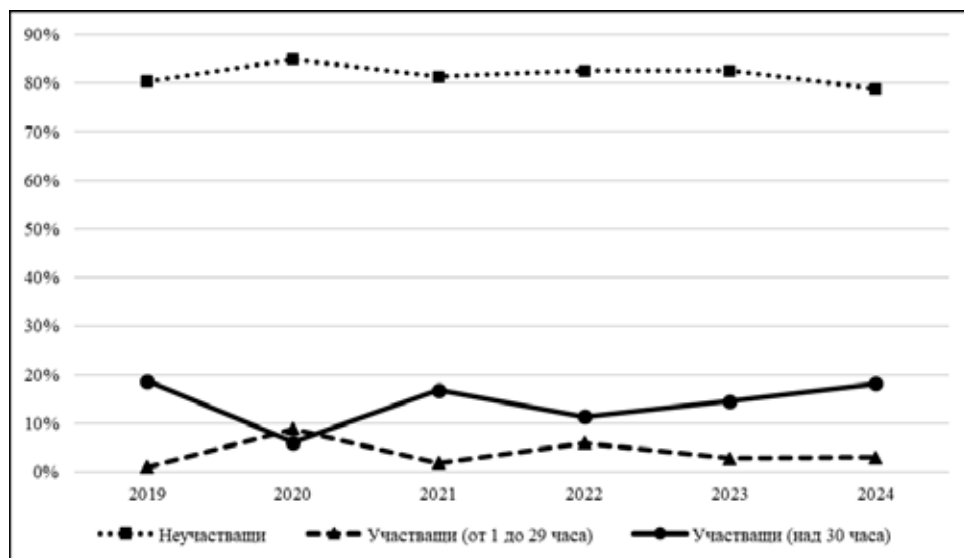
Конкурентоспособността на дадена образователна система може да бъде оценена чрез съвкупност от индикатори. Сред тях по-особено място заемат качеството на образованието, текущото състояние на педагогическия персонал, равнопоставеност, касаеща достъпа до образователни услуги, а също така и връзката между изискванията на работодателите за заемане на определени позиции и квалификацията на кандидатите за работни места. В унисон с това, при оценяването на образователната конкурентоспособност, Международният институт за развитие на мениджмънта използва съвкупност от показатели, които имат пряко отношение към постиженията на учениците, кадровите предизвикателства в сферата на образованието, грамотността на населението, езиковите умения, университетското образование и др. (IMD World Competitiveness Center, 2025). Детайлният преглед на постигнатите резултати от страна на България през последните седем години показва сериозни слабости, които следва да се преодолеят. Това поражда необходимост от предначертаване на умело изграден план за възможности за усъвършенстване. При обобщаването на наличната информация се констатира, че България значително изостава спрямо най-конкурентоспособните икономики по отношение на финансовия ресурс, който заделя за образование (изразен като процент от БВП на човек от населението и на ученик), което я поставя значително под средното равнище в сравнение с останалите страни. Това е ясна индикация, че разглежданата сфера на дейност изпитва необходимост от приоритизиране и заделяне на повече средства за текуща издръжка, инвестиции и отвореност към бъдещите предизвикателства в системата. Следващата отправна област, която се нуждае от съществени подобрения е представянето на учениците по четене, математика и природни науки, като тук постигнатите резултати са индикация за съществуващи пропуски и необходимост от подобрения. Изключително ниско оценена ос-

тава и възможността образователната система да подготви кадри, които да отговорят на изискванията на работодателите.

Анализът на образователната конкурентоспособност се базира на по-детайлното проследяване на динамиката на избрани ключови индикатори в областта на образованието, които концептуално се доближават до тези, които използва Международният институт за развитие на мениджмънта. Основната идея е да се открие ролята на съответния показател за конкурентоспособността в образованието, като се анализира неговата динамика във времето, придружена със сравнителни характеристики за избрани страни. В логически план, най-напред се представят индикатори, засягащи ранното детско развитие и училищното образование, последвани от такива, имащи отношение към системата на висшето образование. Там, където е приложимо, постигнатите резултати за България се съпоставят със заложените референтни стойности (Official Journal of the European Union, 2021) на ниво Европейски съюз.

Най-напред фокус следва да се постави върху ранното детско развитие. За тази цел е проследена динамиката на показател, отчитащ включването в образователната система на деца на възраст до три години. Анализът обхваща институции като детски ясли и градини (фигура 5). Участието на децата до тригодишна възраст е подразделено в три категории, респ. неучастващи, участващи с продължителност в диапазона от 1 до 29 часа и участващи в целодневна форма на обучение (над 30 часа седмично). Данните за България показват изключително висок процент на деца, които не участват в образователната система. Техният дял достига почти 80% от децата в анализирания възрастова група. Това до известна степен би могло да се аргументира с по-голямата продължителност на периода на изплащане на обезщетения за бременност и раждане (майчинство) в страната.

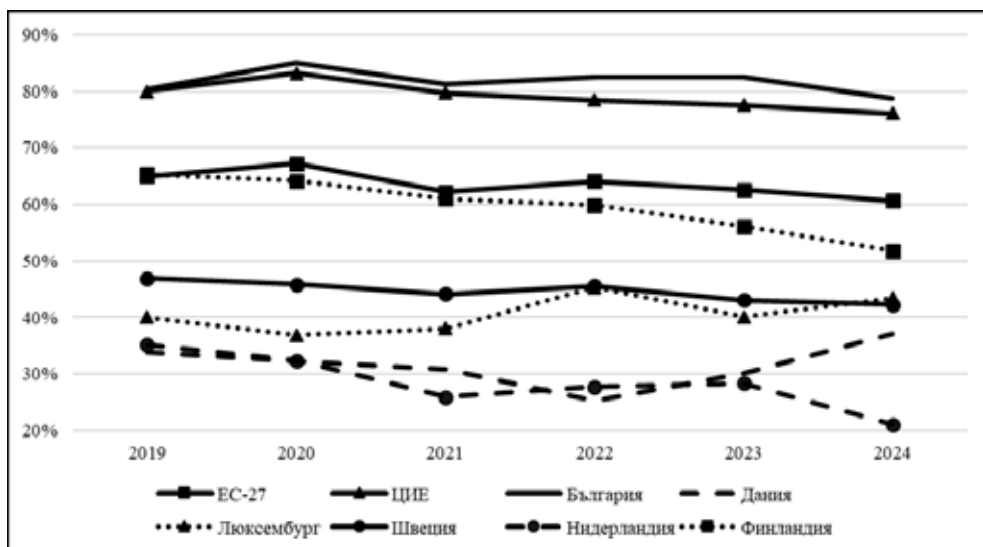
Други фактори, които също допринасят за по-високия дял на неучастващите деца в образование са ограниченият капацитет на образователните институции (детски яли, градини), особено в по-големите населени места, както и липсата на достатъчно квалифициран персонал. Ето защо съвсем очаквано, България остава твърде далеч от постигането на референтната стойност на ниво Европейски съюз от 45%. В рамките на разглеждания период едва около 1/5 от децата до 3-годишна възраст в България участват в целодневна форма на обучение и не повече от 1/10 – в полудневна форма на обучение.

Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

Фигура 5: Участие на деца до три години в образователната система (в % от децата на същата възраст) за България за периода 2019 – 2024 г.

На фигура 6 може да се проследят тенденциите в дела на неучастващите в образователен процес деца до 3-годишна възраст в България спрямо средните равнища в ЕС и страните от Централна и Източна Европа. В допълнение са представени и стойностите на анализирания показател за селектирани европейски страни, които се позиционират на водещите места по образователна конкурентоспособност в глобален аспект. Прави впечатление, че България в значителна степен се отдалечава от тях, като тази разлика е най-голяма спрямо Нидерландия (в диапазона от около 45 до близо 58 п.п.). Забелязва се също така, че страни като Дания, Швеция и Люксембург поддържат нива, които удовлетворяват заложената референтна стойност на ниво ЕС. Това, от своя страна, е ясен знак, че в тези държави се приоритизира ранното детско развитие чрез по-активното включване на деца в образователната система, а заедно с това и разкриване на възможности за по-застъпено участие и респ. реализиране на потенциални направления за развитие на родителите на пазара на труда.

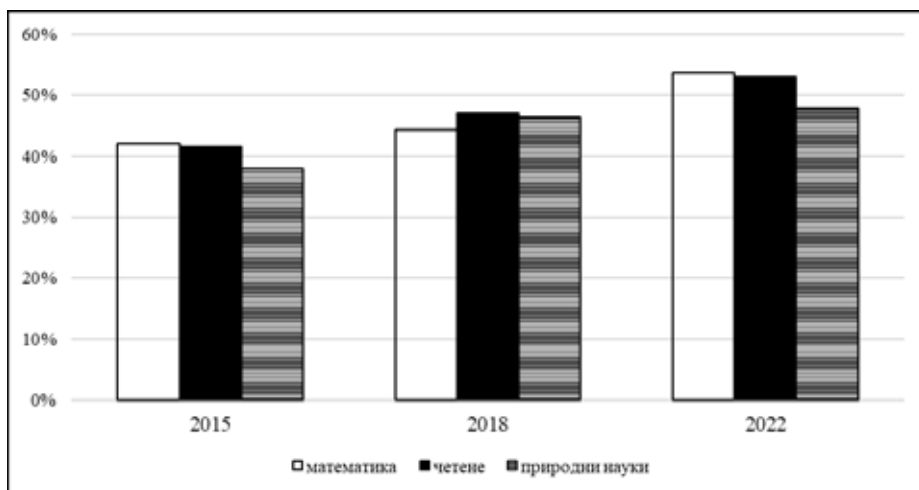
Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

Фигура 6: Деца до три години неучастващи в образователната система (в % от децата на същата възраст) за България и избрани страни от Европейския съюз за периода 2019 – 2024 г.

Стремехът към прилагането на адекватни методи за подобряване на качеството на образователната система е от съществена важност за повишаването на конкурентоспособността. От ключово значение е въпросът за релевантността на приложимите подходи, а също така и за необходимостта от концептуална промяна в контекста на икономиката на България. Това, обаче, което е показателно е, че когато става въпрос за преценка на качеството и на анализ подлежат резултатите от оценяването на 15-годишните ученици данните сочат развитие в неблагоприятна посока. Широко разпространен подход за установяване на качеството на образователната система е използването на програмата PISA (OECD, 2023a) за международно оценяване на учениците. Данните от последните три изследвания на PISA (2015, 2018 и 2022 г.) са представени на фигура 7 и показват трайна тенденция на влошаване на резултатите на 15-годишните български ученици по математика, природни науки и четене. Обосновано е да се отбележи, че именно този показател участва при оценяването на конкурентоспособността от Международния институт за развитие на мениджмънта.

От систематизираните данни на фигура 7 може да се заключи, че постигнатите резултати за България показват спешна необходимост от идентифициране на слабостите и изготвяне на стратегически подход за подобряване

на системата на обучение. Внимание заслужава фактът, че през анализираниите години и в трите направления се индикира плавно покачване на процента на учениците, които демонстрират ниски постижения, в по-конкретен план през 2022 г. спрямо 2018 г. показателят нараства с 11,5 п.п. в област математика, с 11,4 п.п. в четене и с 10,1 п.п. в природни науки. Спрямо всички държави от Централна и Източна Европа, през 2022 г. 15-годишните ученици в България показват най-слабо представяне по всички области, като през 2015 г. и 2018 г. страната си оспорва това място по отделните категории единствено с Румъния. По този начин България остава много под заложената на ниво ЕС референтна цел от 15%. Съвсем очаквано, най-конкурентоспособната икономика в сферата на образованието (Естония) се характеризира и с най-добри постижения. За отбелязване е, че страната поддържа изключително нисък дял на 15-годишните ученици с ниски постижения по четене, математика и природни науки (ненадвишаващи 15%), което е приблизително два пъти под средната стойност, както за страните от Централна и Източна Европа, а също така и за страните от ЕС-27.

Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

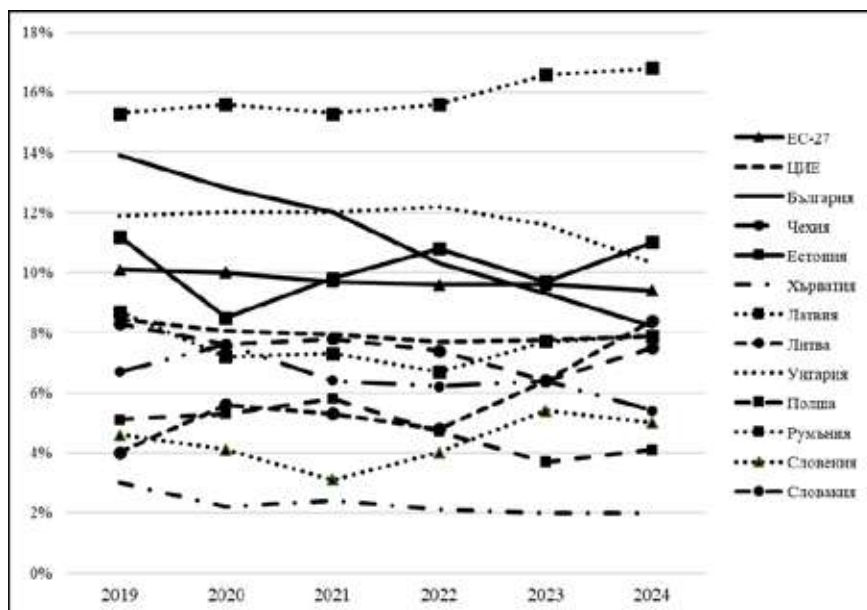
Фигура 7: Ниски постижения на 15-годишните ученици по четене, математика и природни науки (в % от учениците на същата възраст) за България за 2015, 2018 и 2022 г.

Сред факторите, които допринасят за нарастващото слабо представяне на учениците в България (и най-вече през 2022 г.) се отнасят недостатъчната заинтересованост на родителите по отношение на протичането на учебния процес и предоставянето на подкрепа на обучаващите се, проблеми с концентрацията от страна на учениците, за която допринася и използването на

дигитални устройства в час, отражението върху учениците на дистанционното обучение по време на COVID-19 кризата, изразяващо се в проблеми с разбирането на учебния материал (OECD, 2023b). Паралелно с тях Палъова (2025) придава важност и на друга съществена детерминанта, а именно недостигът на учители по STEM предмети, което представлява сериозно предизвикателство за качествено обучение на учениците, технологичното развитие на страната и конкурентоспособността като цяло. Именно върху използването на иновативен подход в преподаването набляга Вълкова (2024), посочвайки обаче, че прилагането му се сблъсква със съществени предизвикателства, сред които необходимост от по-застъпена държавна подкрепа, както и подобряване на дигиталните умения на обучаеми и обучаващи се.

Образованието намира ключово място и във формираните цели за устойчиво развитие със срок на изпълнение до 2030 г., като в по-конкретен план става въпрос за показатели, които са залегнали в Цел №4 Качествено образование. На базата на това е възприет списък с актуални индикатори, чиято динамика се следи и на тази база се правят заключения за това дали е налице напредък или по-скоро изоставане (Национален статистически институт, 2026). В тази връзка следва да се проследи динамиката на някои от тези показатели. Сред тях, с най-съществена значимост може да се открие индикаторът, който измерва дела на рано напусналите образование и обучение. В чисто методологически аспект той обхваща възрастовата група от 18 до 24 години. На европейско ниво е определена целева стойност на този индикатор (Official Journal of the European Union, 2021), като до 2030 г. относителният дял на ранно напусналите системата на образование трябва да бъде сведен до не повече от 9%.

По отношение на рано напусналите образование и обучение, България демонстрира значителен напредък за периода 2019 – 2024 г., показателят устойчиво намалява във времето, като в края на периода стойността му е с 5,7 п.п. по-ниска от тази през 2019 г. (фигура 8). В сравнителен план, в нито една държава от Централна и Източна Европа не се наблюдава по-значително подобрение, като в някои дори през 2024 г. се отчитат по-високи стойности, отколкото през 2019 г. (Литва, Словения и Румъния). В случая с България, данните сочат благоприятна тенденция и ситуация, при която заложената цел от 9% вече е постижима. Паралелно с това обаче следва да се подчертае, че показателят остава над средната стойност, както за страните от ЕС (до 2022 г. вкл.), така и за тези от Централна и Източна Европа.

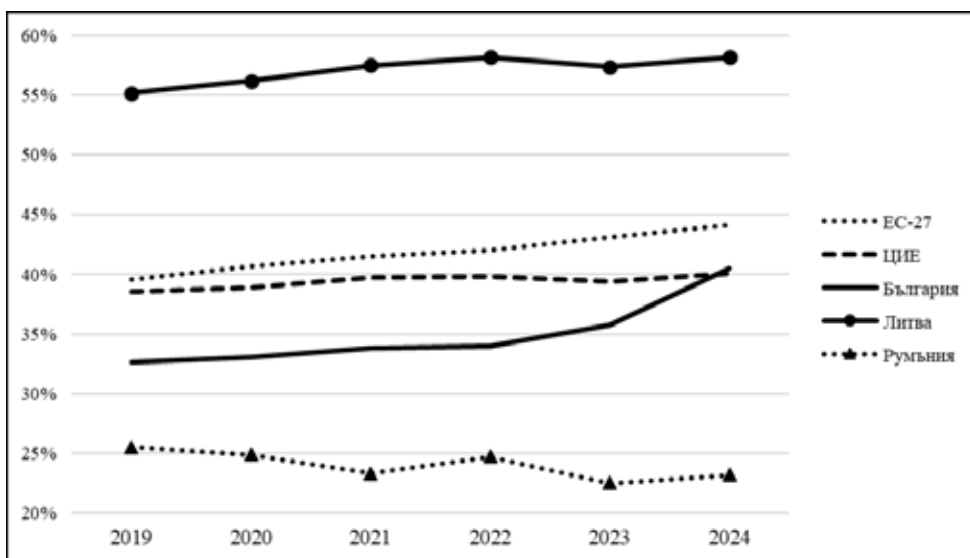

Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

Фигура 8: Рано напуснали образование и обучение за България и страните от ЦИЕ (в % от населението на възраст от 18 до 24 години) за периода 2019 – 2024 г.

Ключов индикатор от съществена важност за развитието на човешкия потенциал и допринасящ за повишаването на конкурентоспособността е делът на лицата на възраст между 25 и 34 години със завършено висше образование (фигура 9). Това е възрастова група, която обхваща именно активните млади хора, които са заявили своите желания по какъв начин си представят развитието, вложили са усилия и старание, за да се образуват и имат готовност да приложат наученото в реална работна среда. Отново по подобие на предходния индикатор, стратегически на равнище ЕС е възприета стойност към чието постигане следва да се стремят страните, именно поне 45% до 2030 г. (Official Journal of the European Union, 2021). В унисон с това България отчита напредък, наблюдава се доближаване до средната стойност за страните от Централна и Източна Европа, но същевременно показателят е по-нисък от този за ЕС-27. В контекста на държавите от Централна и Източна Европа най-добре представящата се икономика е Литва, при която анализираният показател се задържа на равнища близки до 60%. По този начин се наблюдава превишение на заложената референтна стойност с над 10 п.п. На фона на всички държави от ЕС, заслужава внимание да се отбележи например, че най-конкурентоспособната от тях в сферата

на образованието за 2025 г., а именно Люксембург, в рамките на изследвания период, регистрира стойности на показателя близки и дори малко над 60%. Със значително изоставане спрямо останалите страни е Румъния, пред която с належаща необходимост е в бъдеще да се разкрият възможности за подобрене в представянето.

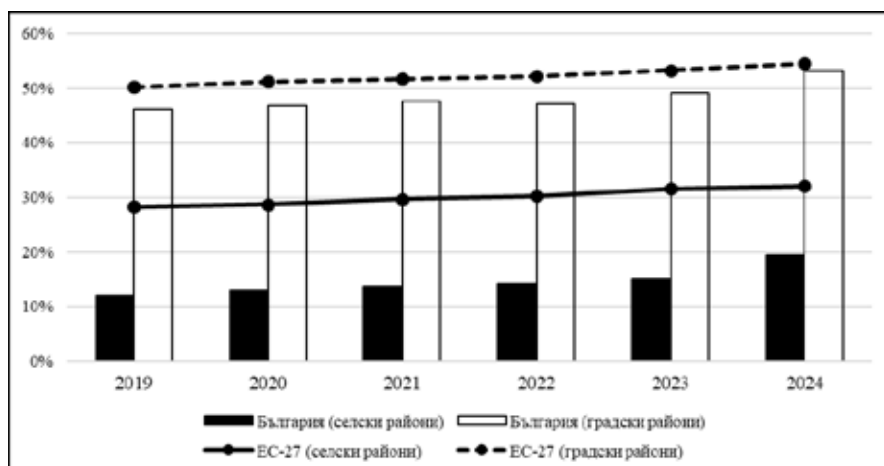

Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

Фигура 9: Население на възраст между 25-34 години със завършено висше образование (в % от населението на същата възраст) за периода 2019 – 2024 г.

Сериозен риск за повишаване на конкурентоспособността представляват и т. нар. социално-икономически различия в образователната система. Те намират израз в силно изразени дисбаланси по линия на обучаващите се в селските и градските райони, особено когато става въпрос за качество на обучението, възможност за продължаване на образованието след завършване на училище и също така реализация на пазара на труда (OECD, 2025b). В подкрепа на това интерес представлява да се проследи делът на завършилите висше образование във възрастовия диапазон 25-34 години, съобразно типа населено място (фигура 10). На базата на това се забелязва, че за разглеждания времеви период (2019 – 2024 г.), в рамките на България е налице ясно изразено количествено неравенство между образованите млади хора, които продължават своето развитие в градските райони и тези, които избират да останат по селата. До известна степен тези констатации са оправдани с оглед на непрекъснатия стремеж младите хора да бъдат заобиколени от

повече възможности за работа, развлечения и удовлетворяване на различни вкусове и предпочитания, които напълно естествено са достъпни в по-голяма степен в градовете.

Източник: Систематизирано от автора по данни от Евростат.

Фигура 10: Завършили висше образование (в % от лицата на възраст 25-34 год.) спрямо типа населено място

Като неблагоприятна тенденция обаче се очертава сериозното отклонение между делът на завършилите висше образование и избрали да останат в селата в България и средната стойност на показателя за страните от ЕС, като за разглеждания период тази стойност варира в диапазона от 12,6 до 16,5 п.п. Въпреки големите различия, в сравнителен план спрямо всички страни от ЕС, за Румъния тази разлика е най-голяма (около 23 п.п. за 2024 г.). Заслужава да се отбележи, че държавите от Централна и Източна Европа, които притежават най-добри позиции по отношение на конкурентоспособността в образованието, се отличават с процент на младото население, завършило висше образование и живеещо в селските райони, който надвишава средните стойности за страните от ЕС. Изводите са сходни и когато се вземе под внимание и най-конкурентоспособната икономика през последните пет години, а именно Швейцария. Това, от своя страна, е индикация за по-равномерно териториално разпределение на образованите млади хора и предпоставки за насърчаване на регионалното развитие. В тази посока Kirilova (2025) аргументира важността от насърчаването на инвестициите в развитие на образователната система, усъвършенстване на методите на обучение и повишаване на компетенциите като ключов фактор за икономическото развитие на регионите.

С цел да се повишат конкурентните позиции на българската икономика в сферата на образованието, подходяща отправна точка е да се вземат под внимание изводите от последния доклад на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие относно оценяването на образователната среда (TALIS). В тази връзка, сред някои от ключовите предизвикателства, пред които се изправя България, могат да се очертаят високият дял на по-възрастните учители, необходимост от повече усилия при обучението на деца, които се нуждаят от подкрепа и повишаване на стимулите за участие в непрекъснато професионално обучение (OECD, 2025с).

Заклучение

Като се вземе под внимание отчетеното по-неконкурентоспособно представяне на българската икономика спрямо държавите от Европейския съюз и в частност от тези в Централна и Източна Европа не следва да се омаловажават всички положени усилия, от една страна на заетите в образователната система, а от друга на публичните институции, отговорни за разработването и внедряването на образователни политики. Постигнатите по-слаби резултати следва да се разглеждат като предпоставка за предприемане на допълнителни стратегически действия и реализиране на програми, чрез които да се създадат условия за подобряване на представянето. Това, от своя страна, предполага провеждане на задълбочен анализ, в който ясно да се идентифицират слабостите. При изготвянето на мерки за преодоляването им обаче следва да се отчетат както характеристиките и текущата ситуация в българската образователна система, а също така и да се проучи чуждият опит, в частност политиките, които следват едни от най-конкурентоспособните икономики. В случая със съществен характер следва да бъде преценката дали подобни подходи биха могли да се реализират в национален контекст и ако има бариери при това изпълнение на какво се дължат и възможно ли е да се намерят инструменти за тяхното преодоляване.

Бъдещите изследвания в областта на конкурентоспособността в сферата на образованието могат да се фокусират върху количествена оценка на връзките, зависимостите и разбира се конкретните ефекти на образователните индикатори върху състоянието на икономиката, в частност икономически растеж, дългосрочна и младежка безработица, разполагам доход на домакинствата, индекс на човешко развитие и икономическо благосъстояние като цяло. Особен интерес би представлявало и да се положат основите на провеждането на дългосрочна образователна реформа, но това от своя страна изисква умело активиране на съществуващия институционален кадрови персонал в комбинация със създаване на стимули за участие на все повече млади хора в състава на публичните институции с цел предоставяне на

възможност да трансформират и модернизират системата в съответствие с техните представи за бъдещото развитие.

Използвана литература

- Вълкова, Р. (2024). Педагогическите иновации като фактор за повишаване качеството на обучение в професионалните гимназии по икономика. *Икономически и социални алтернативи*, 30(2), с. 88-99. (Valkova, R., 2024, Pedagogical innovations as a factor for increasing the quality of education in vocational high schools in economics. *Economic and Social Alternatives*, 30(2), pp. 88-99). <https://doi.org/10.37075/ISA.2024.2.07>
- Дулевски, Л. (2021). Човешки капитал и инвестиции. *Индустриални отношения и общественото развитие*, 2, с. 1-9. (Dulevski, L., 2021, Human capital and investments. *Industrial Relations and Public Development*, 2, pp. 1-9).
- Национален статистически институт. (2026). Национален списък с показатели на напредъка по постигане на цел 4 на ООН за устойчиво развитие. (National Statistical Institute, 2026, National set of indicators for monitoring progress towards the UN Sustainable Development Goal 4). Retrieved on January, 18, 2026, from <https://www.nsi.bg/statistical-data/18/53>
- Николова, В. (2024). Сравнителен анализ на публичните разходи за предучилищно и начално училищно образование в страните от Европейския съюз. *Икономиката на България и Европейския съюз: инфлация, фискална консолидация и устойчиво развитие: Осемнадесета международна научна конференция на младите учени*, Сборник с доклади, София: Издателски комплекс – УНСС, с. 124-136. (Nikolova, V, 2024, Comparative analysis of public expenditure on pre-primary and primary school education in the European Union Member States. *The Economy of Bulgaria and the European Union: Inflation, Fiscal Consolidation and Sustainable Development: 18th International Scientific Conference of Young Scientists*, Conference Proceedings, Sofia: Publishing Complex - UNWE, pp. 124-136).
- Пальова, Я. (2025). Критичен анализ на резултатите от образователните системи на държавите-членки на Европейския съюз. *Годишник на УЗФ* 2025, 17, с. 155-167. (Paliova, I., 2025, Critical analysis of education system outcomes in the EU Member States. *UZF Yearbook* 2025, 17, pp. 155-167).
- Alcidi, C., Nurski, L. (2025). How to ensure a skill-based future for European competitiveness. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 60(1), pp. 11-17. <https://doi.org/10.2478/ie-2025-0004%0A>.
- Andonov, V. (2024). Enhancing university students' activities with interactive immediate feedback using customized LLMs. *12th International Scientific Conference on Computer Science (COMSCI)*, pp. 1-5. <https://ieeexplore.ieee.org/document/10778529>

- Angelov, A. (2019a). Public expenditure on education in the EU member states: A cluster analysis. *Economic Archive*, 72(1), pp. 52-64.
- Angelov, A. (2019b). The student internship project – a financial mechanism for creating a sustainable relationship between higher education and the labour market. *Business Management*, 29(4), pp. 52-68.
- Baltova, A., Vutsova, A. (2024). Quality of education and economic growth – Evidence from Southeast European Countries. *Economic Alternatives*, 1, pp. 86-98. <https://doi.org/10.37075/EA.2024.1.06>
- English, J. L., Keinonen, T., Havu-Nuutinen, S., Sormunen, K. (2022). A study of Finnish teaching practices: How to optimise student learning and how to teach problem solving. *Education Sciences*, 12(11), 821. <https://doi.org/10.3390/educsci12110821>
- Eurostat. (2026). Retrieved on January, 25, 2026 from <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Green, A. (2021). Models of lifelong learning and their outcomes. How distinctive is the ‘Nordic Model’ Now? Centre for Learning and Life Chances, *LLAKES Research Paper 70*.
- Hanushek, E., Piopiunik, M., Wiederhold, S. (2018). The value of smarter teachers: International evidence on teacher cognitive skills and student performance. National Bureau of Economic Research, *Working Paper 20727*. <https://doi.org/10.3386/w20727>
- Hoque, K., Wang, X., Qi, Y., Norzan, N. (2023). The factors associated with teachers’ job satisfaction and their impacts on students’ achievement: a review (2010 – 2021). *Humanities and Social Sciences Communications*, 10, 177. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01645-7>
- Ignatov, I. (2023). Convergence determinants and club formation in the EU over 1999 – 2021. *Economic Studies*, 32(3), pp. 37-63.
- IMD World Competitiveness Center. (2025). *IMD World Competitiveness Yearbook 2025*. IMD-International Institute for Management Development. Retrieved on January, 17, 2026 from <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/>
- Javornik, Š, Klemenčič Mirazchiyski E. (2023). Factors contributing to school effectiveness: A systematic literature review. *European journal of investigation in health, psychology and education*, 13(10), pp. 2095-2111. <https://doi.org/10.3390/ejihpe13100148>
- Kazakova, M. (2025). Introducing artificial intelligence in education threats and challenges (Following the example of Bulgaria). *Strategies for Policy in Science and Education*, 33(1), pp. 9-27. <https://doi.org/10.53656/str2025-1-1-int>
- Kirilov, R. (2020). Technological opportunities for the digitization of the career development processes. *Economic Alternatives*, (1), pp. 184-195. <https://doi.org/10.37075/EA.2020.1.10>

- Kirilova, K. (2025). Investments in education as a tool for the economic development of regions. *Trakia Journal of Sciences*, 23(Supplement 2), pp. 268-273.
- Krstic, M., Filipe, J.A., Chavaglia, J. (2020). Higher education as a determinant of the competitiveness and sustainable development of an economy. *Sustainability*, 12(16), 6607. <https://doi.org/10.3390/su12166607>
- OECD. (2023a). *PISA 2022 Results (Volume I and II) – Country Notes: Bulgaria*. OECD Publishing, Paris.
- OECD. (2023b). *PISA 2022 Results (Volume II): Learning during – and from – disruption*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/a97db61c-en>
- OECD. (2025a). *Vocational education and training systems in nine countries. OECD Reviews of Vocational Education and Training*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/1a86eb6c-en>
- OECD. (2025b). *Education and skills in Bulgaria. Review of national policies for education*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/ac0229da-en>
- OECD. (2025c). *Results from TALIS 2024: Bulgaria*. OECD Publishing, Paris.
- Official Journal of the European Union. (2021). *Council Resolution on a strategic framework for European cooperation in education and training towards the European Education Area and beyond (2021 – 2030)*. 2021/C 66/01. Retrieved on January, 18, 2026 from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2021_066_R_0001
- Ongoto Henry, K., Getembe, K. (2025). The future of higher education: University systems, artificial intelligence and university competitiveness in the global space. Systematic literature review. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 11(12). <https://doi.org/10.36713/epra25541>
- Zhou, Y., Zhang, C. (2025). Swiss vocational education and training in the digital age: Current state, challenges, and prospects. *Vocation, Technology & Education*, 2(4). <https://doi.org/10.54844/vte.2025.1092>

COMPETITIVENESS TROUGH EDUCATION IN THE LIGHT OF THE BULGARIAN ECONOMY

Chief Assist. Prof. Velichka Nikolova, PhD
Department of Economics, Faculty of General Economics
University of National and World Economy
e-mail: vnikolova@unwe.bg

Abstract

The present study focuses on presenting and analyzing the competitive positions that Bulgaria holds in the field of education, using data on competitiveness calculated according to the methodology of the International Institute for Management Development. Compared to European Union member states, the economy of Bulgaria is characterized by a growing need to improve results in the rankings. This is supported by highlighting the main weaknesses in the implemented state educational policy by tracking the dynamics of selected key indicators in this area. The variables directly affect early childhood development, school and higher education.

Keywords: competitiveness, education, Bulgaria, European Union

JEL: H50, H52, I21, I25, I28